

Analysis of the story of Homay and Homayun based on Sternberg's ideas

Azadeh Fallah¹ | Mohammad Reza Masoumi² | Khadijeh Bahrami Rahnama³

1. PhD student of Persian language and literature at Islamic Azad University, Mashhad. Email:

azadeh.fallah@iau.ac.ir

2. (Corresponding author) Associate Professor of Persian Language and Literature Department of Islamic Azad University, Isfahan . Email: mohammadreza.masoumi@iau.ac.ir

3. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department of Islamic Azad University, Tehran.

Email: kh.bahramirahnama@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

Received in revised form:

Accepted:

Published online:

Keywords:

Love, Sternberg, Khajuyeh Kermani, Homay and Homayun.

ABSTRACT

The theory of the "love triangle" of Robert Sternberg (1949), a prominent American psychologist, analyzes the system of love and the relationships that govern it. In addition to introducing the elements of the love triangle (passion, intimacy, and commitment), it also explains the types of love and provides an efficient framework for analyzing emotional relationships in literary texts. The present study aims to answer the question of how the three components of Sternberg's love triangle theory are reflected in the romantic relationship of the characters in the story, and which of Sternberg's components and loves are more prominent in the poetic system, using a descriptive-analytical approach. The results of the research will show that the romantic relationship in the main story, that is, the story of Homay and Homayun, begins with the component of "passion" and develops with the components of "intimacy" and "commitment." But in the sub-stories, the story begins with "passion" and ends with "commitment" and the "intimacy" component is not observed. Among the components, the "passion" component has a higher frequency. Among the types of love, "infatuated", "romantic", "fatuous" and "consummate" love are reflected and "infatuated" is more prominent. There is no mention of other types of love, namely: "liking", "non-love", "empty" and "companionate".

Cite this article: Fallah , Azadeh; Masoumi , Mohammad Reza; Bahrami Rahnama, Khadijeh. (2025). "Analysis of the story of Homay and Homayun based on Sternberg's ideas". Journal of Lyrical Literature Researches

Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended abstract

1- Introduction

One of the most challenging research areas regarding human emotions is the subject of "love". The work "Homay and Homayun" by Kajuyeh Kermani (753-689) is a work that presents a rich picture of human experience by narrating a romantic bond in a context mixed with events.

In contemporary times, new psychological theories can provide a new perspective for understanding the emotional and semantic layers of classical texts. One of these theories is the "Triangular theory of love" of Robert J. Sternberg, a prominent American psychologist. In 1987, he presented the "Triangular theory of love" in which love is described as a triangle whose three sides are formed by the components: "intimacy", "passion" and "commitment", and the combination of these sides explains the types of love (Sternberg, 1987: 123). Since psychological analysis of literary works can help clarify the semantic layers of the story, the present study seeks to investigate the system of "Homay and Homayun" based on Sternberg's ideas and to understand the extent to which the poem conforms to the theory and to show how and to what extent each of the three components of love is present in the narrative and ultimately what patterns of love are formed in the text. Such a view not only helps to reread one of the important texts of Persian literature from a psychological perspective, but also provides a basis for the connection between literature and psychology.

2. Research method

This research was done by descriptive-analytical method and based on library sources.

3. Discussion

Sternberg's "Triangular theory of love" analyzes the system of love and the relationships that govern it. The elements of the love triangle are: passion, intimacy, and commitment. Sternberg recognizes the passion component as arising from psycho-physiological arousal; the intimacy component also oversees the emotional aspects of relationships and refers to closeness and feelings of dependence in friendly relationships; and the commitment component is "the cognitive component of love and indicates a stable relationship" (Sternberg, 1986: 119).

Sternberg identified eight types of love based on the combination of these three elements, which are: pretend, empathy, infatuation, emptiness, romantic, companionate, naive, and idealistic (Sternberg & Barnes, 1988: 69). Sternberg has identified eight types of love based on the combination of these three elements, which are: Non-love, liking, infatuated love, empty love, romantic love, companionate love, fatuous love, and consummate love (Sternberg & Barnes, 1988: 69).

In the poem "Homay and Homayun", the main pillars of Sternberg's love triangle, namely passion, intimacy and commitment, have been appeared in various ways in the story. The primary component of the loves that are observed in the characters of the story (both main and secondary) is initially "passion". In the main story, namely the love of Homay and Homayun, over the course of events and time, the components of "intimacy" and "commitment" are also added to the relationship; however, in the secondary stories, only the components of "passion" and "commitment" exist and the component of "intimacy" is not observed. In the aforementioned poetic system, among the eight types of love in Sternberg's system, the loves of: Infatuated love, romantic, fatuous love and consummate love are observed, and there is no sign of the loves of: liking, non-love, empty and companionate.

The type of love in the main story (the love of Homay and Homayun) is initially of the type of "infatuated love" and is actually an example of arousal by physical and bodily factors, but gradually, with the addition of the component of "intimacy", it becomes "romantic love", and finally, with the addition of the component of "commitment," it becomes "consummate love". The type of love in the sub-stories (Behzad and Azarafrouz's love; Fahrshah and Shamse Khavari's love; Farinoosh and Parizad's love) is initially of the type of "infatuated love" and then turns into "fatuous love."

Based on Sternberg's theory, through the narratives of the poem "Homay and Homayun", it can be seen that in Khajuyeh Kermani's ideological system, the components of "passion" and "commitment" are more prominent than the component of "Intimacy" for establishing

emotional and romantic relationships. All the characters in the story, whether main or secondary, initially have great enthusiasm for reaching their beloved, and their love is based on statements focused on the body, and in the end, after overcoming obstacles and difficulties, the relationship ends in marriage with the dominance of the component of "commitment".

4- Conclusion

The results of the research indicate that in the poet of "Homay and Homayun" by Kajuye Kermani, the romantic relationship in the main story, the story of Homay and Homayun, begins with the component of "passion" and develops with the components of "intimacy" and "commitment"; however, in the sub-stories, the story begins with "passion" and ends with "commitment" and the component of "intimacy" is not observed; this indicates the importance of the component of "commitment" and the desire for stability in romantic relationships from the perspective of Kajuye Kermani and in Iranian-Islamic culture. Among the components, the component of "passion" has a higher frequency in the aforementioned poet. Among the types of love, "infatuated", "romantic", "fatuous" and "consummate" love are reflected, and "infatuated" is more prominent. There is no mention of other types of love, namely: "liking", "non-love", "empty", and "companionate".

5-References

- Abedi, Mahmoud (2007). "Khajuye Kermani in His Works". Persian Language and Literature Research Journal (Gohare Gooya). Vol. 1, No. 2, pp. 46-31. [In Persian]
- Ahmadi, Mona; Khatami, Ahmad (2018). "Reflection of some mythological elements in Homay and Homayun". Quarterly Journal of Mystical and Mythological Literature. Q14. No. 53. pp. 13-40. [In Persian]
- Azizifar, Amir Abbas; Karamipour, Zeinab (2021). "Category and Analysis of Story-Making Themes in the Poetry of Homay and Homayun Khajuye Kermani." Journal of Literary Textual Studies. Allameh Tabatabaei University. Volume 25. Issue 87. pp. 8-32. [In Persian]
- Balar, Morteza; Farzi, Hamid Reza; Amani, Rostam (2018). "The Process of Homay's Individuation in the Poem of Homay and Homayun Based on Jung's Individuation Theory". Quarterly Journal of Mystical and Mythological Literature. Q14. No. 51. pp. 49-82. [In Persian]
- Brummer, Vincent (2016). The Pattern of Love, translated by Abdol Mohammad Delkhah. Tehran: Negahe Moaser. [In Persian]
- Fereydouni, Parvaneh; Razaqpour, Morteza (2022). "A Study of the Components of Lyric Literature in the Poetry of Homay and Homayun Khajuye Kermani." Journal of Literary Textual Studies. Volume 26. Issue 94. pp. 261-292. [In Persian]
- Fisher, Helen (2017). Why Do We Fall in Love? (The Nature and Process of Romantic Love). Translated by Soheil Sommi, Tehran: Qoqnoos. [In Persian]
- Fromm, Eric (2023), The Art of Loving, translated by Pouri Soltani, Tehran: Morvarid.
- Ghadamyari, Karamali (2013), "The Function of Fantasy Elements in the Lyrical Poetry of Homay and Homayun", Sistan and Baluchestan University's Lyrical Literature Research Journal, Vol. 11, Issue 20, pp. 238-217.[In Persian]
- Gao, G (2001). "Intimacy passion and commitment in Chinese and us American romantic relationships". *International journal of Intercultural relation*. 25. 329-342. [In English]
- Heydari-Gojani, Ahmad; Zolfaghari, Mohsen; Heydari, Hassan; Omidali, Hojjatollah (2015). "Analysis of the Novel "Love and Other Things" Based on Sternberg's Love Triangle", Sistan and Baluchestan University's Journal of Lyric Literature, 23 (44), 117-136. [In Persian]

Khajuyeh Kermani, Abul-Ata Kamal-eddin Mahmoud (1969), *Homay and Homayun*, edited by Kamal Aini, Tehran: Iranian Cultural Foundation. [In Persian]

Mahmoudi, Masoumeh (2019), "Sternberg's Theory of Love and Comparative Criticism of Contemporary Fiction", *Journal of Interdisciplinary Literary Research*, Vol. 3, pp. 291-260. [In Persian]

Mirhashemi, Seyed Morteza (2003). "Shadow of the Sun (A Reference to Homay and Homayun)", *Literature and Languages Magazine*, 42 and 43, pp. 75-108. [In Persian]

Moalemi, Mohammad Mehdi; Razaqpour, Morteza (2017). "A Look at the Correction of the Poems of Homay and Homayun with the Effort of Kamal Aini". *Journal of Poetry Studies (Bostane Adab) University of Shiraz*. Vol. 9. Issue 2. Serial 32. pp. 182-167. [In Persian]

Nafisi, Saeed (1928). *The Palm of Poets: The Life and Selected Poems of Khajuyeh Kermani*. Tehran: Khavar Press.

Parsapour, Zahra (2015). "Investigating the Components of Love in the Heroes of Khosrow and Shirin Nezami's Story Based on Sternberg's Love Triangle Theory". *Collection of Papers of the 10th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili*, pp. 435-443. [In Persian]

Rahmani, Maryam (2019). "Analysis of the Story of Love in Khosrow and Shirin Nezami Ganjavi Based on Sternberg's Love Triangle". *Persian Language and Literature Journal*, Vol. 16, No. 3, pp. 40-47. [In Persian]

Safa, Zabihullah (1993). *History of Iranian Literature*. Vol. 3. Tehran: Ferdowsi. [In Persian]

Soroush, Vajihah; Amiri, Jahangir; Salimi, Ali; Marouf, Yahya (1401), "Emotional Relationships in the Two Novels "I Am Reviving" and "We Get Used to It" Based on Sternberg's Theory of the Pyramid of Love", *Arabic Language and Literature Journal - Vol. 30*, pp. 84-99. [In Persian]

Sternberg, R. J. (1986). "A Triangular Theory of Love." *Psychological Review*. American Psychological Association, Inc. 93(2), 119-135. Doi: 10.1037/0033-295X.93.2.119. [In English]

Sternberg, R. J. & Barnes, Michel. (1988). "Psychology of love", *Yale University press*, p. 69. [In English]

Sternberg, Robert J. (2009), *The Story of Love (A New Look at the Relationships of Men and Women)*, translated by Ali Asghar Bahrami, Tehran: Jawaneh Roshd. [In Persian]

Sternberg, Robert J. (2005), *Sternberg's Triangle Love Scale*, translated and compiled by Hamzeh Ganji, Tehran: Psychometric Publishing Center. [In Persian]

Sternberg, Robert J. (2012), *Love is a Story*, translated by Farhad Shamloo, Tehran: Gol Shahr. [In Persian]

تحلیل داستان همای و همایون بر اساس آرای استرنبرگ

آزاده فلاح^۱ | محمدرضا معصومی^۲ | خدیجه بهرامی رهنما^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: azadeh.fallah@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران. رایانامه:

mohammadreza.masoumi@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، تهران، ایران. رایانامه:

kh.bahramirahnama@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	نظریه «مثلث عشق» رابرت استرنبرگ (Robert Sternberg:1949)، روانشناس مطرح آمریکایی، به تحلیل نظام عشق و روابط حاکم بر آن می‌پردازد و ضمن معرفی ارکان مثلث عشق (اشتیاق، صمیمیت و تعهد)، انواع عشق را نیز تبیین می‌کند و چهارچوبی کارآمد برای تحلیل روابط عاطفی در متون ادبی فراهم می‌آورد. جستار حاضر بر آنست تا با رویکرد توصیفی-تحلیلی به این سؤال پاسخ گوید که مؤلفه‌های سه‌گانه نظریه مثلث عشق استرنبرگ چگونه در رابطه عاشقانه شخصیت‌های داستان بازتاب یافته‌اند و کدامیک از مؤلفه‌ها و عشق‌های استرنبرگی در منظومه نمود بیشتری داشته‌اند. برآیند پژوهش نشان‌خواهد داد که رابطه عاشقانه در داستان اصلی، یعنی داستان همای و همایون با مؤلفه «اشتیاق» آغاز می‌شود و با همراهی مؤلفه «صمیمیت» و «تعهد» به تکامل می‌رسد؛ اما در داستان‌های فرعی، ماجرا با «اشتیاق» آغاز و با «تعهد» تمام می‌شود و مؤلفه «صمیمیت» مشاهده نمی‌شود. در میان مؤلفه‌ها، مؤلفه «اشتیاق» بسامد بیشتری دارد. از میان انواع عشق نیز، عشق از نوع «شیفتگی»، «رمانتیک»، «ساده‌لوحانه» و «آرمانی» بازتاب داشته و «شیفتگی» نمود بیشتری دارد. از انواع دیگر عشق، یعنی: «همدلی»، «کذایی»، «تهی» و «رفاقتی» سخنی به میان نیامده است.
تاریخ دریافت:	
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها:	
عشق، استرنبرگ، خواجه‌کرمانی، همای و همایون.	

فلاح، آزاده؛ معصومی، محمدرضا؛ بهرامی رهنما، خدیجه، "تحلیل داستان همای و همایون براساس آرای استرنبرگ". پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۱

یکی از بنیانی‌ترین و چالش برانگیزترین محورهای پژوهشی درباب احساسات انسانی، موضوع «عشق» است. ادبیات غنایی، همواره عشق را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مضامین خود در آثار شاعران و نویسندگان گوناگون به تصویر کشیده‌است. از نخستین داستان‌های غنایی همچون «ویس و رامین» و «خسرو و شیرین» تا منظومه‌های عاشقانه دورهٔ میانه، همواره عشق به‌عنوان نیروی محرک روایت و عامل پیونددهندهٔ شخصیت‌ها مورد توجه شاعران و نویسندگان بوده‌است. در این میان، منظومهٔ «همای و همایون» اثر خواجهی کرمانی (۷۵۳-۶۸۹) جایگاهی ممتاز دارد؛ اثری که با روایت پیوندی عاشقانه در بستری آمیخته از حوادث، تصویری غنی از تجربهٔ انسانی ارائه می‌دهد. خواجه آثار دیگری نیز مانند: کمال‌نامه، گوهرنامه و سام‌نامه نیز دارد (صفا، ۱۳۷۲: ۴۸). منظومهٔ همای و همایون، برای نخستین بار توسط کمال عینی، محقق برجستهٔ تاجیک، به‌صورت انتقادی تصحیح و منتشر شد (معلمی و رزاق‌پور، ۱۳۹۶: ۱۶۷). این داستان، ریشه در افسانه‌های کهن ایرانی دارد و از قصه‌هایی است که در گذشته در مجالس و محافل بازگو می‌شد (عابدی، ۱۳۸۶: ۳۷). در این منظومه، خواجه تلاش کرده تا به مقتدای خویش، نظامی گنجوی، تقرب جوید (میرهاشمی، ۱۳۸۲: ۷۶). در میان تمامی شاعرانی که از نظامی تقلید کرده‌اند، هیچکس همانند خواجه به سبک و آیین نظامی نزدیک نشده‌است (نفیسی، ۱۳۰۷: ۶۸).

نظریه‌های جدید روانشناسی می‌توانند چشم‌اندازی تازه برای فهم لایه‌های عاطفی و معنایی متون کلاسیک فراهم آورند. یکی از این نظریه‌ها، نظریه «مثلث عشق» رابرت جی. استرنبرگ (Robert J. Sternberg) روان‌شناس برجستهٔ آمریکایی است. او در سال ۱۹۸۷، نظریهٔ «مثلث عشق» را ارائه نمود که در آن عشق، همانند مثلثی توصیف می‌شود که مؤلفه‌های: «صمیمیت»، «اشتیاق» و «تعهد»، سه ضلع آن را تشکیل می‌دهند (استرنبرگ، ۱۳۳۱: ۱۲۳). از آن‌جاکه تحلیل روان‌شناختی آثار ادبی می‌تواند به روشن‌شدن لایه‌های معنایی داستان کمک‌کند، جستار حاضر در پی آنست که منظومهٔ همای و همایون را بر مبنای آرای استرنبرگ مورد پژوهش و بررسی قرار دهد و میزان انطباق منظومه با نظریه را دریابد و نشان دهد که چگونه هریک از مؤلفه‌های سه‌گانهٔ عشق در روایت حضور می‌یابند و درنهایت چه الگویی از عشق در متن شکل می‌گیرد. چنین نگاهی نه تنها به بازخوانی یکی از متون مهم ادب فارسی از زاویه روانشناختی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ای برای پیوند میان ادبیات و روان‌شناسی و درک عمیق‌تری از تجربهٔ عشق را فراهم می‌آورد.

۱-۱- بیان مساله و سوالات تحقیق

در ادبیات فارسی، منظومهٔ عاشقانهٔ «همای و همایون» خواجهی کرمانی، نمونه‌ای برجسته از تصویرسازی عشق زمینی است. نظریهٔ «مثلث عشق» رابرت استرنبرگ نیز الگویی علمی و مدلی تحلیلی برای درک ابعاد گوناگون عشق و روابط عاشقانه ارائه می‌دهد. پژوهش حاضر بر آنست تا با رویکردی تحلیلی، بازتاب مؤلفه‌های مثلث عشق و انواع عشق استرنبرگ را در منظومهٔ همای و همایون بررسی و تبیین کند و به این سوالات پاسخ گوید: ۱- مؤلفه‌های سه‌گانهٔ نظریهٔ مثلث عشق استرنبرگ چگونه در رابطهٔ عاشقانهٔ شخصیت‌های داستان بازتاب یافته‌اند؟ ۲- کدامیک از مؤلفه‌ها در منظومه بسامد بیشتری دارند؟ ۳- کدامین نوع از انواع عشق استرنبرگ در منظومه همای و همایون مشاهده می‌شوند و کدامیک بیشتر تکرار شده‌اند؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

کاربست نظریه روان‌شناختی استرنبرگ در تحلیل متون کلاسیک، امکان طبقه‌بندی و تبیین علمی روابط عاطفی را فراهم می‌کند و می‌تواند خوانش تازه‌ای از روایت را با زبانی علمی و میان‌رشته‌ای ارائه‌دهد. چنین مطالعاتی نشان می‌دهند که متون کلاسیک فارسی قابلیت تفسیر در چارچوب نظریه‌های نوین علوم انسانی را دارند و از این رهگذر می‌توان به گفت‌وگویی سازنده میان سنت ادبی و دانش معاصر دست‌یافت.

۳-۱- روش تفصیلی تحقیق

این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی- تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و مقالات پژوهشی و با رویکرد میان رشته‌ای انجام شده است. در این جستار ابتدا آرای استرنبرگ تبیین و توضیح داده شد و سپس با رویکردی ادبی- روانشناختی به واکاوی انواع مؤلفه‌های مثلث عشق و نوع رابطه شخصیت‌های منظومه برپایه شواهد متنی پرداخته شد تا میزان حضور و نحوه کارکرد هر مؤلفه در روند شکل‌گیری و تداوم رابطه عاشقانه بررسی شود.

۴-۱- پیشینه تحقیق

با جست‌وجو در کتابخانه‌ها و همچنین پایگاه‌های پژوهشی مشخص شد پژوهش‌های متعددی درباره منظومه «همای و همایون» خواجوی کرمانی انجام شده است که بیشتر آن‌ها بر جنبه‌های سبکی، زبانی، تاریخی و ساختار روایی متمرکز بوده‌اند که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد؛ از سوی دیگر در زمینه کاربرد نظریه مثلث عشق استرنبرگ در متون ادبی نیز، پژوهش‌هایی انجام شده است که به عنوان نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

پارساپور (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های عشق‌ورزی قهرمانان داستان خسرو و شیرین نظامی (با تکیه بر نظریه مثلث عشق استرنبرگ)» میزان برخورداری از سه مؤلفه مثلث عشق را در رابطه‌های عاشقانه این منظومه بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که مؤلفه «صمیمیت» در شخصیت شیرین پررنگ‌تر از سایر مؤلفه‌هاست؛ اما در نقد مقاله باید اذعان داشت در روایت نظامی، مؤلفه «تعهد» در شخصیت شیرین بسیار برجسته‌تر است. همچنین در این مقاله به برخورداری خسرو از مؤلفه تعهد اشاره شده، درحالی‌که در شخصیت خسرو، مؤلفه «صمیمیت» برجسته است و مؤلفه «تعهد» به هیچ‌وجه در وی نمایان نیست. رحمانی (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل ساز و کار عشق در خسرو و شیرین نظامی براساس مثلث عشق استرنبرگ» به این نتیجه رسیده است که در این داستان، پنج گونه عشق مجال بروز می‌یابد: عشق خسرو به شیرین و بالعکس عشق آرمانی، عشق خسرو به مریم عشق توخالی، عشق خسرو به شکر عشق رمانتیک، عشق فرهاد به شیرین عشق دوستانه و عشق شیرویه به شیرین عشق شهوانی. نویسنده معتقد است عشق خسرو به شیرین در ابتدا عشقی صودایی است و برپایه هوس صورت می‌گیرد، اما با گذر زمان به عشقی آرمانی منجر می‌شود (رحمانی، ۱۳۹۹: ۴۵). این برداشت نویسنده به دلیل عدم شناخت صحیح از مؤلفه‌های عشق و انواع عشق است. بنیان عشق آرمانی استرنبرگ مبنی بر مؤلفه تعهد است؛ درحالی‌که ارتباط خسرو با شکر و مریم، او را فاقد مؤلفه تعهد نشان می‌دهد. همچنین نویسنده در جایی دیگر اشاره کرده که عشق فرهاد نسبت به شیرین، عشقی دوستانه است و «تنها انگیزش فرهاد به سوی شیرین، صمیمیت و دوست‌داشتن اوست» (همان)؛ درحالی‌که این عشق بر اساس نظام استرنبرگ، به دلیل دارا بودن تمامی عناصر سه گانه عشق، در ردیف عشق آرمانی قرار می‌گیرد. سروش و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله «روابط عاطفی در دو رمان «أنا احیا» و «عادت می‌کنیم» بر اساس نظریه هرم عشق استرنبرگ» ساختار ارتباطات عاطفی در این دو رمان با نظریه استرنبرگ را هماهنگ دانسته و نشان داده‌اند وجود ارکان سه‌گانه عشق باعث بروز انواع مختلف عشق در این دو اثر شده است. نویسندگان استدلال می‌کنند که بعلبکی، به دلیل شرایط اجتماعی زمان خود، نتوانسته است تعادل مناسبی بین ارکان عشق ایجاد کند و به همین دلیل، روابط عاشقانه محدودتری را به تصویر کشیده است که نشان‌دهنده دیدگاه منفی او به روابط زن و مرد و مردسالاری حاکم است. محمدی‌زاده و دیگران (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی تطبیقی «عشق» در داستان «از خم چنبر» دولت‌آبادی و داستان «هرگز رهایم مکن» ایشیگورو بر اساس نظریه «مثلث عشق استرنبرگ» با روش توصیفی- تحلیلی دیدگاه دو نویسنده را در چگونگی بیان عشق تبیین و مقایسه نموده‌اند. براساس نتایج این پژوهش، مؤلفه «صمیمیت» و «عشق دوستانه» در رمان «ایشیگورو» بیشتر نمایان است و در هیچ‌کدام از رمان‌ها عشق آرمانی وجود ندارد؛ بلکه عشق «پوچ و ابلهانه» دیده

می‌شود. پژوهش‌های ذیل نیز از جمله پژوهش‌هایی است که درباب منظومه «همای و همایون» خواجهی کرمانی صورت پذیرفته است:

قدیمیاری (۱۳۹۲)، در مقاله «کارکرد عناصر فانتزی در منظومه غنایی همای و همایون»، نوع داستان، نشانه‌شناسی عناصر داستان‌های فانتاستیک، طرح‌شناسی، تخیل‌شناسی شخصیت‌های واقعی و تخیلی و... را در این منظومه بررسی کرده و برتری آن را نسبت به داستان‌های هم‌دوره بازنمایانده است. احمدی و خاتمی (۱۳۹۷) در مقاله «بازتاب پاره‌ای از عناصر اساطیری در همای و همایون»، با روش تحلیلی- تطبیقی به بررسی نکات اساطیری موجود در این اثر پرداخته و بدین نتیجه رسیده‌اند که در بین انواع گوناگون اسطوره‌ها، اساطیر مرتبط با نیروها و موجودات فراطبیعی، رسم‌ها و آیین‌های اسطوره‌ای، مکان‌های اسطوره‌ای، آفرینش کیهانی و آفرینش اهریمنی بیشترین بسامد را داشته‌اند. بالار و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله «فرآیند فردیت‌یابی همای در منظومه همای و همایون براساس نظریه تفرد یونگ» ضمن نقد کهن‌الگویی این داستان، بدین نتیجه رسیده‌اند که پس از طی مشکلات و مآزها، همای فرآیند فردیت و خودشناسی را با موفقیت به پایان می‌رساند و سفر همای به سوی چین با الگوی فرآیند فردیت یونگ قابل تطبیق است. عزیزفر و کرمی‌پور (۱۴۰۰) در مقاله «دسته بندی و تحلیل بن‌مایه‌های قصه‌ساز در منظومه همای و همایون خواجهی کرمانی» به این نتیجه رسیده‌اند که نبود عناصر بنیادین اساطیری و حماسی و عناصری مثل گیاهان و نیز پیکرگردانی در این قصه، گیرایی آن را کاهش داده و پیرنگ قصه را سست کرده است. همچنین بن‌مایه موضوعی بالاترین بسامد را داراست و ایستایی قصه را باعث شده است. فریدونی و رزاق‌پور (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های ادب غنایی در منظومه همای و همایون خواجهی کرمانی» به بررسی شاخص‌های ادب غنایی در این اثر پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که خواجه در کنار بسیاری از مؤلفه‌های محتوایی و صوری همچون: بن‌مایه‌های عاشقانه و عارفانه، درون‌گرایی و... از هنر نقاشی و موسیقی و مؤلفه‌های حماسی و تعلیمی نیز بهره برده است.

۲- چهارچوب نظری تحقیق

۲-۱- نظریه مثلث عشق استرنبرگ

در سال ۱۹۸۷ میلادی، رابرت جی. استرنبرگ (Robert J. Sternberg)، دانشمند برجسته در حوزه روانشناسی شناختی، نظریه‌ای ارائه داد که به «نظریه مثلث عشق» (Triangular theory of love) معروف است. «استرنبرگ از جمله متفکرانی است که با نگرشی متفاوت نسبت به عشق، به تحلیل ماهیت اجزای تشکیل‌دهنده آن پرداخته است» (حیدری گوجانی و دیگران، ۱۴۰۴: ۱۲۲). وی عشق را به شکل یک مثلث یا هرم تصور کرده که سه رکن اصلی آن عبارتند از: «اشتیاق»، «صمیمیت» و «تعهد». هر ترکیبی از این ارکان، نوعی خاص از عشق را شکل می‌دهد (استرنبرگ، ۱۳۸۸: ۱۴).

۲-۱-۱- اشتیاق (Passion)

استرنبرگ مؤلفه اشتیاق (شهوت) را برخاسته از تحریک روان- فیزیولوژیک می‌شناسد. از منظر او همنشینی یا دیدن فردی، قادر است مؤلفه شور و شوق یا اشتیاق را در شخص به وجود بیاورد که از آن به «عشق در اولین نگاه» تعبیر می‌شود. (استرنبرگ، ۱۳۸۸: ۱۷۰). از عناصر مؤلفه اشتیاق می‌توان به این موارد اشاره کرد: دل‌بستگی شدید به معشوق، اشتغال ذهنی مثبت، پرستش معشوق، خیال‌پردازی با یاد معشوق، تپش قلب و بیقراری، سخت بودن دوری از معشوق و

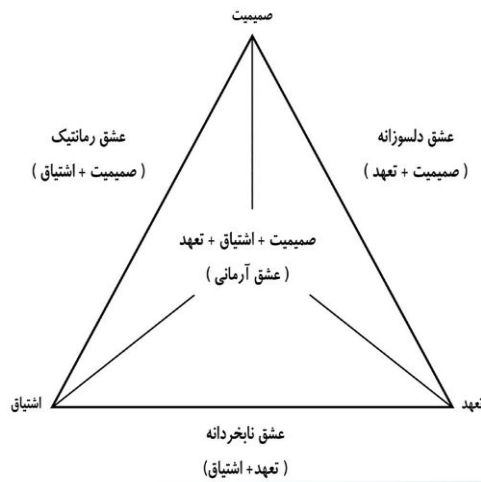
۲-۱-۲- صمیمیت (Intimacy)

این مؤلفه ناظر بر جوانب عاطفی رابطه‌هاست و به نزدیکی و احساس وابستگی در روابط دوستانه اشاره دارد. استرنبرگ ده ویژگی برای صمیمیت معرفی کرده است، از جمله: تمایل به افزایش رفاه معشوق، تجربه خوشحالی در کنار او، احساس

مسئولیت، احترام به طرف مقابل، ارائه حمایت عاطفی و احساسی، ارج نهادگی، توانایی اتکا به معشوق در مواقع نیاز، فهم متقابل، به اشتراک گذاشتن احساسات و دارایی‌ها، ایجاد ارتباطات صمیمانه (Sternberg, 1986: 120-121).

۳-۱-۲- تعهد (Commitment)

در نظام استرنبرگ مؤلفه تعهد «جزء شناختی عشق و نشان دهنده رابطه پایدار است. تعهد در یک رابطه، به طولانی مدت بودن و تداوم آن اشاره دارد. این به معنای تصمیم به گذراندن زمان طولانی با یک فرد و وفاداری و پایبندی به عشق اوست. این پایبندی، حفظ و تقویت عشق میان دو نفر را به دنبال دارد» (Sternberg, 1986: 119).

تصویر ۱: مثلث عشق استرنبرگ

در نظریه مثلث عشق استرنبرگ، پایه و بنیان عشق براساس مؤلفه شور و شوق یا اشتیاق بنا نهاده می‌شود؛ سپس با ظهور مؤلفه صمیمیت به مسیر خویش ادامه داده و در نهایت با ایجاد مؤلفه تعهد به تکامل می‌رسد. هرگونه تغییر و دگرگونی در رابطه عاشقانه با این سه مؤلفه در ارتباط مستقیم خواهد بود (Gao, 2001: 329).

تصویر ۲: سیر تکامل عشق براساس مؤلفه های مثلث استرنبرگ

۲-۲- انواع عشق در نظریه استرنبرگ

استرنبرگ هشت نوع عشق را براساس ترکیب این سه عنصر شناسایی کرده‌است؛ یعنی مؤلفه‌های صمیمیت، اشتیاق و تعهد در ترکیب با یکدیگر، هشت نوع متفاوت از عشق را به وجود می‌آورند (جدول ۱) که هر کدام، ویژگی‌ها، محاسن و معایب خود را دارند (Sternberg & Barnes, 1988: 69) و عبارتند از:

الف) عشق کذایی / فقدان عشق یا رابطه قراردادی (Non-love): این نوع عشق که بهتر است مطلقاً عشق نامیده نشود - چون رابطه‌ای بسیار ضعیف و شکننده براساس روابط قراردادی است - زمانی شکل می‌گیرد که ابعاد سه‌گانه عشق در روابط افراد بسیار کم‌رنگ است یا اصلاً وجود ندارد (Sternberg, 1986: 123); مثل بسیاری از روابط رسمی که افراد مرتبط با یکدیگر دارند. اگر احساس شخص نسبت به شریک زندگی از این نوع باشد، این رابطه در معرض خطر است.

ب) همدلی/ دوستی (Liking/friendship): زمانی است که فقط عامل صمیمیت وجود داشته‌باشد و از دو بعد دیگر خبری نیست یا بسیار کم‌رنگ است (Ibid). در این حالت احساس دلسوزی، رفاقت، گرمی، مهر و علاقه و هیجانات مثبت وجود دارد. اما احساس شور و شوق و تعهد وجود ندارد.

ج) شیفتگی (Infatuated love): در این نوع عشق، مؤلفه اشتیاق بر روابط افراد یا احساس یک فرد نسبت به دیگری حاکم است. یک حالت شدید شور و شهوت است، درحالی که تعهد و صمیمیت واقعی وجود ندارد. در این نوع عشق درجه بالایی از برانگیختگی فیزیولوژی و روانی وجود دارد (Ibid: 124).

د) عشق تهی (Empty love): در این نوع عشق، فقط مؤلفه تعهد وجود دارد و سایر ابعاد، وجود ندارد یا بسیار کم‌رنگ است. به‌طور معمولی این نوع عشق در یک رابطه بلند مدت راکد وجود دارد که در آن زوج‌ها رابطه هیجانی و عاطفی متقابل را از دست داده‌اند و یا آنقدر با هم مانده‌اند که به همدیگر عادت کرده‌اند (Ibid: 128).

ه) عشق رمانتیک (Romantic love): این نوع عشق، ترکیبی از مؤلفه‌های صمیمیت و اشتیاق است که بر اساس دو جنبه جذابیت فیزیکی و عاطفی استوار است. در این نوع عشق خود افشایی بسیار بالاست و شخص بدون ترس از طردشدن، عقاید و افکار خود را با همسرش در میان می‌گذارد. با این حال به دلیل نداشتن بینش و تعهد، امکان تداوم این عشق اندک است (Ibid: 133).

و) عشق رفاقتی / دلسوزانه (Companionate love): این نوع عشق، ترکیبی از صمیمیت و تعهد است. یک رابطه دوستانه پایدار، طولانی مدت و متعهدانه که همراه با مقدار زیادی صمیمیت است. این نوع عشق همراه با بهترین روابط دوستانه است که رفتار شهوانی در آن نیست یا خیلی کم‌رنگ است. این نوع عشق بین دو همکار که سال‌ها با یکدیگر کار کرده‌اند یا بین یک زوج که دارای فرزندان هستند مشاهده می‌گردد (Ibid: 134).

ز) عشق ساده‌لوحانه / نابخردانه (Fatuous love): این نوع عشق، از ترکیب مؤلفه‌های اشتیاق و تعهد به وجود می‌آید و مؤلفه صمیمیت در آن دیده نمی‌شود. زوجین صرفاً براساس حالت اشتیاق نسبت به هم متعهد هستند (Ibid).

ح) عشق آرمانی/ کامل (Consummate love): این نوع عشق ترکیبی از سه مؤلفه صمیمیت، اشتیاق و تعهد است. در این حالت فرد همسر خود را به عنوان یک انسان دوست می‌دارد و به او احترام می‌گذارد، به او متعهد است و از طریق برقراری ارتباط درست با او احساس نزدیکی می‌کند (Ibid). عشق کامل از هر سه مؤلفه مثلث عشق استنبرگ برخوردار است. این نوع عشق، نمونه یک عشق و رابطه ایده‌آل است.

جدول ۱: انواع عشق و مؤلفه های آن از منظر استرنبرگ

مؤلفه تعهد	مؤلفه اشتیاق	مؤلفه صمیمیت	رابطه عاشقانه
ضعیف	ضعیف	ضعیف	عشق کذایی (فقدان عشق)
ضعیف	ضعیف	قوی	همدلی
ضعیف	قوی	ضعیف	شیفتگی
قوی	ضعیف	ضعیف	عشق تهی
ضعیف	قوی	قوی	عشق رمانتیک
قوی	ضعیف	قوی	عشق رفاقتی
قوی	قوی	ضعیف	عشق ساده لوحانه
قوی	قوی	قوی	عشق آرمانی / کامل

خلاصه داستان «همای و همایون»

منظومه همای و همایون، روایت عشق شاهزاده‌ای است از دیار شام به نام «همای»، پسر منوشنگ قرطاس. روزی همای هنگام شکار، به کاخی می‌رسد و در آن‌جا با دیدن تصویر «همایون» دختر زیباروی فغفور چین، دل‌باخته او می‌شود. بدین ترتیب برای رسیدن به وصال رهسپار سرزمین چین می‌شود او در حین این سفر طولانی با مشکلات و ماجراهای بسیاری روبه‌رو می‌گردد؛ اما در نهایت، با غلبه بر تمامی آن‌ها به مقصود خویش می‌رسد (ر.ک. خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۲۴۰-۱).

۳- تحلیل مؤلفه‌ها و انواع عشق استرنبرگ در منظومه همای و همایون

۳-۱- تحلیل مؤلفه‌های مثلث عشق در شخصیت همای

۳-۱-۱- مؤلفه اشتیاق

در شخصیت همای، مؤلفه اشتیاق نمود آغازین و آشکار دارد؛ چراکه او صرفاً با مشاهده نگاره همایون در کاخ، شیفته و سرمست می‌شود:

همای اندران نقش حیران بماند
چنان از می عشق سرمست شد
بران صورت از دیده گوهر فشاند
که از پا درافتاد و از دست شد

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۳۳)

در ادامه، همای به سوی چین حرکت می‌کند و پس از ماجراهای بسیار به قصر خاقان چین می‌رسد. خاقان چین مجلس باده‌گساری‌ای ترتیب می‌دهد. در راه بازگشت از مجلس، همای برای نخستین بار، همایون را می‌بیند و از مشاهده جمال او بی‌هوش می‌شود:

چو چشمش بر آن حور پیکر فتاد
چو بگذشت یک ساعت آمد به هوش
چو سیمین ستونی ز پا درفتاد
ز ماهی برآورد بر مه خروش

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۹۵)

در اشعار فوق، میزان «اشتیاق» همای به همایون بسیار واضح است. دیدار همایون و زیبایی‌های جسمی او، مؤلفه اشتیاق را در همایون به شکل پررنگ‌تر و برجسته‌تری نمایان می‌سازد و باعث سرگشتگی و دل‌باختگی عمیق همای می‌شود. «دل‌بستگی به

معشوق» از عناصر مؤلفه اشتیاق است که در همای به وفور دیده می‌شود. او تا حدی به معشوق دل‌بستگی دارد که حتی «دل از جان شیرین خود نیز برمی‌گیرد»:

ز سودای جانان فغان درگرفت / دل از جان شیرین خود برگرفت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۹۵)

شاهزاده همای که همایون را می‌پرستد، در باغ و بستان با یاد و خاطره او خیال‌پردازی می‌کند و با دیدن گل‌ها چهره معشوق برایش تداعی می‌شود. «به نظر استاندال عشق فقط تا زمانی زنده‌است که فرآیند تبلور، فعال و زنده نگه داشته‌شود. زمانی که عاشق دیگر نیازی به خیال‌پردازی در مورد معشوق ندارد، عشق هم می‌میرد» (برومر، ۱۳۹۵: ۶۱). عنصر «خیال‌پردازی» و «پرستش معشوق» از عناصر اصلی مؤلفه اشتیاق به شمار می‌روند که در این قسمت از داستان به روشنی نمایان است:

به شمشاد گفتمی دلم را هواست / که آن راست همچون قد یار ماست
از آن رو که چون روی آن مهوش است / مرا با گل و یاسمن سر خوش است

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۴۷)

در قسمتی دیگر از روایت، فغفور چین از همای دعوت می‌کند که برای شکار ده روزه همراه او باشد؛ همای در راه موبک «همایون» را می‌بیند و دچار تیش قلب و بیکراری (از عناصر مؤلفه اشتیاق) می‌شود:

دلش چون کبوتر طپیدن گرفت / ز مژگان سرشکش چکیدن گرفت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۰۵)

همای پس از جست‌وجو متوجه می‌شود که همایون را به قصرش می‌برند؛ لذا مخفیانه به قصر همایون می‌رود و با همایون به معاشقه می‌پردازد. در این قسمت از داستان، عنصر «تحریک روان- فیزیولوژیک و ارتباط جسمی و جنسی» که از دیگر عناصر مؤلفه اشتیاق محسوب می‌شود، نمود آشکار دارد:

گره برگشود از قمرسا شبش / برآورد شور از شکرخا لیش
سر درج لولوش را برگرفت / دو مرجانش در لولوی تر گرفت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۱۵)

۲-۱-۳- مؤلفه صمیمیت

بر اساس نظریه استرنبرگ «صمیمیت در یک رابطه، بُعد عاطفی و هیجانی آنست. این بُعد، پایه علاقه همدلانه، محبت‌آمیز و مسئولانه نسبت به طرف مقابل را شکل می‌دهد» (استرنبرگ، ۱۳۸۸: ۱۱۹). با توجه به نشانه‌های متنی، مؤلفه صمیمیت در همای وجود دارد؛ همایون برای همای معنایی خاص یافته و تبدیل به موجودی منحصر به فرد و بدیع شده است. «یکی از اتفاقاتی که بعد از عاشق‌شدن رخ می‌دهد، تغییر شدید در خودآگاهی انسان است: «محبوب» شما به قول روان‌شناسان «معنایی خاص» پیدا می‌کند و به موجودی بدیع، منحصر به فرد و بسیار مهم بدل می‌شود» (فیشر، ۱۳۹۶: ۱۸). در قسمتی از داستان، همایون برای سنجیدن عشق همای، از او می‌خواهد که تاج و تخت و سلطنت را رها کند و با لحنی عتاب‌آلود به همای می‌گوید:

اگر عاشقی ترک شاهی بده / به خون دل خود گواهی بده

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۷۱)

از عناصر مؤلفه صمیمیت، بخشندگی و به اشتراک‌گذاری مسائل شخصی و مایملک خود است. همای نیز به احترام خواسته معشوق خود، پادشاهی و سرزمین خاور را ترک می‌کند و برای رسیدن به معشوق، به سوی چین رهسپار می‌شود. همای حاضر

است برای وصال و رفاه همایون سختی های بسیاری را تحمل کند و حتی جان خود را برای همایون فدا کند که این امر نیز از عناصر مؤلفه صمیمیت در نظام استرنبرگی به شمار می آید:

بگفتا که گر جان دهم درخورست چو جانم همایون مه پیکرست

(خواجهی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۴۳)

از دیگر مصادیق بزرگداشت معشوق توسط همای اینست که هرچند همای، محبت و عشق همایون نسبت به خود را کسب می کند، اما با وجود مخالفت های بسیار، همایون را از پدرش خواستگاری می کند و در پی آنست تا وصال برطبق رسوم و آیین ها انجام گیرد و «ارج نهادگی معشوق» (از عناصر صمیمیت) را در نظر دارد (Sternberg, 1986: 132).

۳-۱-۳- مؤلفه تعهد

عشق همای در طول داستان با وجود موانع و سختی های فراوان، پایدار می ماند. وی هیچ گاه از عشق خود دست نمی کشد؛ این پایندی همای به عشق همایون، نشانه مؤلفه «تعهد» است. در قسمتی از روایت، همای پس از سختی های بسیار در دریا به ساحل نجات و پادشاهی سرزمین خاور می رسد. پس از مدتی، دختر «ملک شاوران»، پادشاه درگذشته سرزمین خاور، یعنی «شمسه خاوری»، به همای اظهار عشق می کند؛ اما همای که تنها به همایون متعهد است، عشق شمشه را رد می کند:

مرا از ترنج تو دوری به است ز سبیت دلم را صبوری به است

(خواجهی کرمانی، ۱۳۴۸: ۶۷)

همای در بخش دیگری از منظومه، با دختر زیبایی در قصر به نام «آذر افروز» آشنا می شود:

منم آذرافروز آتش عذار رخم آتش و آب ازو شرمسار

(خواجهی کرمانی، ۱۳۴۸: ۵۲)

زیبایی آذرافروز به حدی است که بسیاری از دلیرمردان را جذب خود کرده است؛ حتی «بهزاد» همراه و همزاد همایون، سخت شیفته و دلباخته او می شود؛ اما همای از آنجاکه به عنصر تعهد آراسته است، حتی ذره ای از عشق آذرافروز را به دل راه نمی دهد (خواجهی کرمانی، ۱۳۴۸: ۵۵-۵۱). همای حتی زمانی که همایون با او عتاب و درشتی می کند، باز هم از عشق او دست نمی کشد (خواجهی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۳۷-۱۲۵). طبق آرای استرنبرگ عاشق هیچ گاه نباید حتی در برابر گفتار و کردار نامناسب معشوق اعتراض کند. او باید تحت هر شرایطی عشقش را حفظ نماید (see. Sternberg, 1986: 132). همای تمام سختی ها و موانع سفر از شام تا چین و حتی جنگ با غففور چین را برای رسیدن به معشوق به جان می خورد؛ این رفتار او نیز دلیل بر «تعهد» و «مسئولیت داشتن» در راه عشق است؛ چراکه «ناملایمات اغلب بر شدت شعله ها می افزایند. موانع اجتماعی یا فیزیکی باعث تشدید عشق رمانتیک می شود. این موانع باعث می شوند شخص واقعیت ها را دور بیندازد و به ویژگی های فوق العاده طرف مقابلش دقیق شود» (فیشر، ۱۳۹۶: ۳۱).

۳-۲- تحلیل انواع عشق در شخصیت همای

۳-۲-۱- عشق از نوع شیفتگی

بر مبنای اصول استرنبرگ، در عشق از نوع شیفتگی، مؤلفه اشتیاق بسیار پررنگ تر از مؤلفه های تعهد و صمیمیت است. این نوع عشق، بسیار جسمانی و فیزیکی است. هنگامی که همای، نگاره همایون را برای نخستین بار می بیند، عاشق او می شود و عنصر

«عشق در یک نگاه» که از عناصر مؤلفه اشتیاق است، رخ می دهد (see. Sternberg, 1986: 124)؛ بنابراین عشق همای به همایون، در ابتدا عشق از نوع «شیفتگی» است.

دلم فتنه آن پری پیکر است که در عین معنی به چشمم درست

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۳۶)

۲-۲-۳- عشق رمانتیک

عشق رمانتیک، ترکیبی از دو وجه اشتیاق و صمیمیت است و تعهد در آن کم رنگ است. در این نوع از عشق آنان حتی در نبود معشوق، با خیال او عشق ورزی می کنند. «یکی از علائم اولیه عشق رمانتیک، تعمق و تفکر بیش از حد در مورد معشوق است. روان شناسان از این موضوع به عنوان افکار مزاحم یاد می کنند که نمی توانید محبوبتان را لحظه ای از ذهنتان بیرون کنید» (فیشر، ۱۳۹۶: ۲۲). در عشق رمانتیک، عاشقان حتی حاضرند جان خود را در پیشگاه محبوب قربانی کنند. همای نیز بعد از آشنایی با همایون، به مرحله عشق رمانتیک می رسد. در مناظره ای که میان همای و همایون درمی گیرد، همای خطاب به همایون می گوید:

ز دل دست شستم به خوناب چشم
دواندم چو باد از پیت آب چشم
چو باد ار بیابم گهر بر درت
کنم جان درین سر به جان و سرت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۳۵)

همای در این مرحله از عشق، نسبت به همایون صمیمیت و اشتیاق بسیاری دارد؛ او حتی گله گزاری ها و شکایات همایون را می پذیرد، اما مؤلفه تعهد به هر حال هنوز در وی کم رنگ است (به دلیل هم نشینی با سمن رخ، هر چند از روی اجبار بوده است)؛ بنابراین در این مرحله همای در حال گذر از «شیفتگی» و ورود به «عشق رمانتیک» است.

۳-۲-۳- عشق آرمانی

عشق همای به همایون، به مرور زمان تبدیل به عشقی آرمانی و کامل می شود که در نظام استرنبیگی والاترین نوع عشق به شمار می آید. این عشق، در ابتدای داستان با «اشتیاق» همای نسبت به نگاره و اوصاف ظاهری همایون آغاز می شود و بعد با ارج نهادگی و احترام به معشوق «صمیمیت» نیز به آن اضافه می شود و در نهایت با احساس نیاز به «تنها با معشوق بودن» و ازدواج، «تعهد» نیز در آن رشد می کند و با تجربه دشواری های عشق، آبدیده و ساخته می شود. به طور کلی باید در نظر داشت «عشق کوشش می کند بفهمد، ایمان بدهد و جان بدمد. این است که عاشق خود نیز همواره در حال دگرگون شدن است. بهتر حس می کند، ژرف تر می بیند، سازنده تر است و با خود یگانه تر» (فروم، ۱۴۰۲: ۱۰). در انتهای داستان، همای، پس از پشت سر گذاشتن ماجراها و سختی های بسیار، با همایون ازدواج می کند:

ز بهر عروسی شه کامیاب
بیاراست ایوان افراسیاب

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۲۱۵)

ازدواج، گونه ای از «تعهد» است که به وجه سوم مثلث عشق استرنبیگ باز می گردد. بنابراین، عشق همای نسبت به همایون، در نهایت عشقی آرمانی است.

۳-۳- تحلیل مؤلفه های مثلث عشق در شخصیت همایون

۳-۳-۱- مؤلفه اشتیاق

عشق همایون به همای نیز در ابتدا با مؤلفه «اشتیاق» آغاز می شود. پس از رسیدن همای به چین، «پری زاد» (دختری از دربار که توسط همای از دست جادوگر نجات پیدا کرده بود)، به قصر می رود و آن قدر از دلآوری های همای برای همایون سخن

می‌گوید که همایون - صرفاً از راه شنیدن - دلباخته همای می‌شود. پری‌زاد، صبح روز بعد نیز همایون تنها با دیدن همای، بیش از پیش دلباخته او می‌شود:

همایون چو آن لاله رخ را بدید
چو لاله دل خسته در خون کشید

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۹۷)

در این مرحله در وجود همایون نیز عناصر مؤلفه اشتیاق مثلث عشق استرنبرگ بروز پیدا می‌کند؛ تا جایی که در ادامه داستان وقتی همای سرزده وارد قصر او می‌شود، با او به می‌گساری می‌پردازد؛ بنابراین احساسات همایون به همای نیز سرشار از تمایلات جمال‌پرستانه و شور جسمانی بوده‌است:

همایون چو بوی دل‌آرام یافت
دل خسته‌اش در بر آرام یافت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۱۵)

۲-۳-۳- مؤلفه صمیمیت

از منظر ذکر بی‌وفایی‌ها و نامهربانی‌های معشوق از عناصر موثر در مؤلفه صمیمیت به‌شمار می‌روند (see. Sternberg, 1986:125). در این منظومه، همای برای رسیدن به معشوق و رهایی از زندان، مجبور می‌شود تا خواسته سمن‌رخ را قبول کند و با او به معاشقه بپردازد؛ اما پس از رهایی، به سرعت به نزد همایون می‌رود. همایون، افسرده و خشمگین، همای را مورد عتاب و سرزنش قرار می‌دهد و احساسات خویش را این‌گونه به اشتراک می‌گذارد:

برو با نگاری که داری بساز
به زاری بسوزار به خواری بساز
مگو کز تو دل برنشاید گرفت
به یک دل دو دلبر نشاید گرفت

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۲۷)

بنابراین همای غمزده و حیران بازمی‌گردد؛ اما همایون به سرعت از گفتار و کردار خویش پشیمان می‌شود و به دنبال همای راه می‌افتد:

چو مهجور ماند از وفادار خویش
خجل شد ز گفتار و کردار خویش

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۴۱)

همایون در جست‌جوی همای، با لباس و نام مبدل به جنگ با همای می‌رود؛ اما سرانجام خود را معرفی می‌کند و دو دل‌داده به پای هم می‌افتند (ر.ک: خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۴۶-۱۲۲). تمامی ماجراهای ذکرشده: شکایت و گله‌گزاری، پشیمانی به دلیل علاقه محبت‌زیاد، درک متقابل، میل به رفاه حال معشوق و... از عناصر مؤلفه «صمیمیت» در نظام استرنبرگی به‌شمار می‌روند که در شخصیت همایون جلوه‌گر است (see. Strenberg, 1986:120-121).

۳-۳-۳- مؤلفه تعهد

استرنبرگ معتقد است در مؤلفه تعهد، عاشق تحت هر شرایطی، عشق خویش را نسبت به معشوق حفظ می‌کند (see. Sternberg, 1986:132). در این منظومه نیز تعهد و وفاداری پایدار همایون نسبت به همای بازتاب یافته‌است. همایون حتی در بخشی از روایت که همای با سمن‌رخ، همنشین می‌شود، علیرغم دلخوری زیاد، باز هم خیانت نمی‌کند و حتی همرازی برای خود نمی‌گیرد:

نه کس همدمم جز دم صبحدم
نه کس همزبانی برون از قلم

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۱۲۸)

در نهایت همایون، همای را می‌بخشد و تنها به او وفادار می‌ماند؛ زیرا بر این باور است که «به یک دل دو دلبر نشاید گرفت» (خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۱۲۷). در پایان داستان نیز همایون با همای ازدواج می‌کند و این امر نشانگر اوج تعهد وی به رابطه با همای است.

۳-۴- تحلیل انواع عشق در شخصیت همایون

۳-۴-۱- عشق از نوع شیفتگی

با بررسی و تحلیل عشق در شخصیت همایون، درمی‌یابیم که در ابتدا عشق او صرفاً بر مبنای مؤلفه اشتیاق بوده است؛ چراکه همایون در ابتدا فقط به واسطه شنیدن اوصاف همای و بعد نیز تنها با مشاهده اوصاف ظاهری و خصوصیات فیزیکی همای، دل‌باخته او می‌شود:

دو ابروی مشکینش از دلبری
کشیده کمان بر مه و مشتری
همایون چو آن لاله رخ را بدید
چو لاله دل خسته در خون کشید

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۹۷)

بنابراین عشق از نوع «شیفتگی» در این مرحله برای همایون اتفاق می‌افتد که صرفاً مؤلفه اشتیاق در آن برجسته است و مؤلفه‌های صمیمیت و تعهد ضعیف هستند.

۳-۴-۲- عشق آرمانی

با پیشرفت داستان، همایون به سمت عشق «آرمانی» می‌رود؛ او خطاهای همای را می‌بخشد و محبت خویش را با درک متقابل، مراقبت و توجه همراه می‌کند، به عشق همای پایبند باقی می‌ماند و در نهایت با او ازدواج می‌کند (خواجوی کرمانی، ۱۳۴۵: ۲۱۲-۲۰۹). بنابراین عشق همایون به همای به «عشق آرمانی» تبدیل می‌شود.

۳-۵- تحلیل مؤلفه‌ها و انواع عشق در شخصیت‌های فرعی داستان

۳-۵-۱- عشق بهزاد به آذرافروز

یکی از ماجراهای عشقی فرعی در منظومه، عشق «بهزاد» (همزاد و همراه همای) به آذرافروز (دختری در قصر پادشاه خاور) است. همای بهزاد را در باغی می‌بیند که در پای آذرافروز، دل از دست داده و مدهوش شده است:

به خاک اندر افتاده چون پیل مست
برون رفته هوش از دل و دل ز دست

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۴۸)

با بررسی عشق بهزاد به آذرافروز بر اساس نظریه استرنبرگ، مشاهده می‌شود که مؤلفه اشتیاق در بهزاد به شدت جریان دارد و جاذبه فیزیکی آذرافروز سبب اشتیاق بهزاد به او شده است:

دو زلفش دو گردنکش سرفراز
دو چشمش دو آهوی روباه باز

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۵۳)

از آنجاکه در شخصیت بهزاد، درجه بالایی از برانگیختگی فیزیولوژی و روانی مشاهده می‌شود و وجه صمیمیت و تعهد وجود ندارد؛ بنابراین عشق بهزاد به آذرافروز در ابتدای داستان، طبق مؤلفه‌های استرنبرگ از نوع «شیفتگی» است (see. Strenberg, 1986: 124)؛ اما در انتهای داستان، همای آذرافروز را به عقد بهزاد درمی‌آورد (خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۲۲۴)؛ بنابراین بهزاد در کنار مؤلفه «اشتیاق»، مؤلفه «تعهد» را نیز کسب می‌کند؛ اما خواجو درباره مؤلفه «صمیمیت» در رابطه میان بهزاد و شمس‌ه خاوری اشاره‌ای نکرده و لذا طبق آرای استرنبرگ شیفتگی او تبدیل به «عشق ساده‌لوحانه» می‌شود.

۳-۵-۲- عشق شمسۀ خاوری به همای

از دیگر عشق‌هایی که در منظومۀ همای و همایون وجود دارد، عشق «شمسۀ خاوری»، دختر ملک شاوران، به همای است. عشق او به همای، دارای مؤلفه «اشتیاق» و برمبنای شاخصه‌های فیزیکی و جسمانی همای است و بنابراین از نوع «شیفتگی» محسوب می‌شود:

مهی طالع از برج شاهنشهی
به قد راست مانند سرو سهی

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۵۸)

۳-۵-۳- عشق فهرشاه به شمسۀ خاوری

از دیگر ماجراهای فرعی، ماجرای عشق «فهرشاه فیروزبخت»، پسرعموی پدر همای، به شمسۀ خاوری است. فهرشاه با دیدن شمسۀ و زیبایی‌های او عاشق می‌شود. عشق فهرشاه به شمسۀ نیز از روی «اشتیاق» است و پر از جاذبه‌های جنسی و جسمی:

در آن نارستان نظر کرد فهر
ز مهرش چو آبی شد از ماه مهر

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۶۵)

عشق فهرشاه در این مرحله که با بی‌قراری و تحریک روان- فیزیولوژیک (از عناصر مؤلفه اشتیاق) همراه است، طبق آرای استرنبرگ، عشق از نوع «شیفتگی» محسوب می‌شود. فهرشاه به شمسۀ چنین اظهار عشق می‌کند:

دلم بسته پسته تنگ توست
به دست آرش اکنون که در چنگ توست

(خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۶۶)

شمسۀ خاوری در ابتدا به فهرشاه عشقی ندارد؛ بنابراین طبق نظریه استرنبرگ در مرحله «فقدان عشق» است. او به عشق خود نسبت به همای پایبند است و این امر نشان از مؤلفه سوم استرنبرگ، یعنی «تعهد» در وی دارد (خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۶۶). اما در انتهای داستان، شمسۀ خاوری با وساطت همای با فهرشاه ازدواج می‌کند و همای فهرشاه را ولیعهد خود در خاور می‌سازد. در این مرحله که مؤلفه اشتیاق با مؤلفه تعهد در فهرشاه جمع شده و از مؤلفه صمیمیت خبری نیست، طبق آرای استرنبرگ عشق «ساده‌لوحانه» صورت پذیرفته است (see. Sternberg, 1986: 124).

چو اقبال را دید بر آستان
به رسم کی و ملت باستان
به بهزاد داد آذرافروز را
دگر شمسۀ عالم افروز را
به شهزاده فهر جوانبخت داد
پس آنگه بدو رایت و تخت داد

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۲۲۴)

۳-۵-۴- عشق فرینوش به پری‌زاد

آخرین ماجرای عشقی منظومه، عشق فرینوش (پسر وزیر چین) نسبت به پری‌زاد است. پری‌زاد، از راز زندانی شدن همایون در سردابۀ قصر وزیر چین باخبر می‌شود و به دیدار او می‌رود؛ در همان لحظه فرینوش او را می‌بیند و دل‌باخته او می‌شود:

ز جام محبت چنان مست شد
که از پا درافتاد و از دست شد

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۱۸۳)

فرینوش تصمیم می‌گیرد برای رسیدن به پری‌زاد، با همای همکاری کند و همایون را به او برساند (خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۱۸۳). همای نیز پس از شکست پادشاه چین، پری‌زاد را به عقد فرینوش درمی‌آورد و او را ولیعهد خویش در چین می‌سازد. عشق فرینوش به پری‌زاد نیز در ابتدا با توجه به آرای استرنبرگ و غلبه مؤلفه «اشتیاق»، عشق از نوع «شیفتگی» است:

شدم بنده سرو آزاده‌ای
گرفتار زلف پری‌زاده‌ای

(خواجوی کرمانی، ۱۳۶۹: ۱۹۱)

و در پایان با همراهی مؤلفه «تعهد» و ازدواج، به «عشق ساده‌لوحانه» تبدیل می‌شود.

۴- نتیجه

نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش، حاکی از آنست که در منظومه «همای و همایون»، ارکان اصلی مثلث عشق استرنبرگ، یعنی «اشتیاق»، «صمیمیت» و «تعهد» به طرق مختلف داستان‌گونه نمود داشته‌اند. مؤلفه اولیه عشق‌هایی که در شخصیت‌های داستان مشاهده می‌شود (چه اصلی و چه فرعی)، در ابتدا «اشتیاق» است. در داستان اصلی، یعنی عشق همای و همایون، طی گذشت حوادث و زمان، مؤلفه‌های «صمیمت» و «تعهد» نیز به رابطه افزوده می‌شود؛ اما در داستان‌های فرعی، فقط مؤلفه «اشتیاق» و «تعهد» وجود دارد و مؤلفه «صمیمت» مشاهده نمی‌شود (جدول ۲ و نمودار ۱)؛ از سویی دیگر، در خلال تحقیق عیان شد در منظومه همای و همایون، از میان هشت نوع عشق در نظام استرنبرگ که از ترکیب مؤلفه‌های مثلث عشق حاصل می‌شوند، عشق‌های: شیفتگی، رمانتیک، ساده‌لوحانه و آرمانی مشاهده می‌شود و از عشق‌های: همدلی، کذایی، تهی و رفاقتی نشانه‌ای یافت نمی‌شود (جدول ۳ و نمودار ۲).

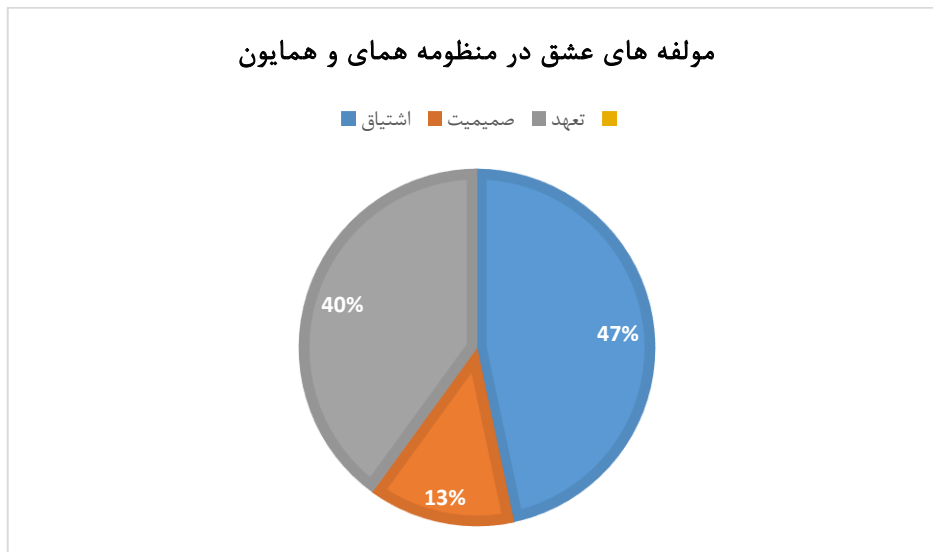
نوع عشق در داستان اصلی (عشق همای و همایون) در ابتدا عشق از نوع «شیفتگی» و در واقع مصداق برانگیختگی عوامل فیزیکی و جسمانی است، اما به مرور با اضافه شدن مؤلفه «صمیمیت» تبدیل به «عشق رمانتیک» می‌شود و در نهایت با همراهی مؤلفه «تعهد» به «عشق آرمانی/کامل» تبدیل می‌شود. نوع عشق در داستان‌های فرعی (عشق بهزاد و آذرافروز؛ عشق فخرشاه و شمس خاوری؛ عشق فرینوش و پری‌زاد) در ابتدا عشق از نوع «شیفتگی» است و بعد به «عشق ساده‌لوحانه» تبدیل می‌شود.

بر مبنای نظریه استرنبرگ از خلال روایت‌های منظومه «همای و همایون» می‌توان دریافت در نظام اندیشگانی خواجوی کرمانی، برای برقراری روابط احساسی و عاشقانه، مؤلفه‌های «اشتیاق» و «تعهد» برجسته‌تر از مؤلفه «صمیمت» هستند. تمام شخصیت‌های داستان، چه اصلی و چه فرعی، در ابتدا شور و شوق بسیاری برای رسیدن به معشوق دارند و عشق آن‌ها بر مبنای گزاره‌های معطوف به جسم بنا نهاده می‌شود و در انتها پس از طی موانع و مشکلات، با غلبه مؤلفه «تعهد» رابطه به ازدواج منتهی می‌شود که این امر نشانگر اهمیت مؤلفه «تعهد» و تمایل به ثبات در روابط عاشقانه از منظر خواجوی کرمانی و در فرهنگ ایرانی-اسلامی است.

جدول ۲: انواع مؤلفه‌های عشق در شخصیت‌های منظومه همای و همایون

شخصیت	همای	همایون	بهزاد	شمسه (نسبت به بهزاد)	شمسه (نسبت به همای)	فخرشاه	فرینوش
اشتیاق	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
صمیمیت	✓	✓	-	-	-	-	-
تعهد	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓

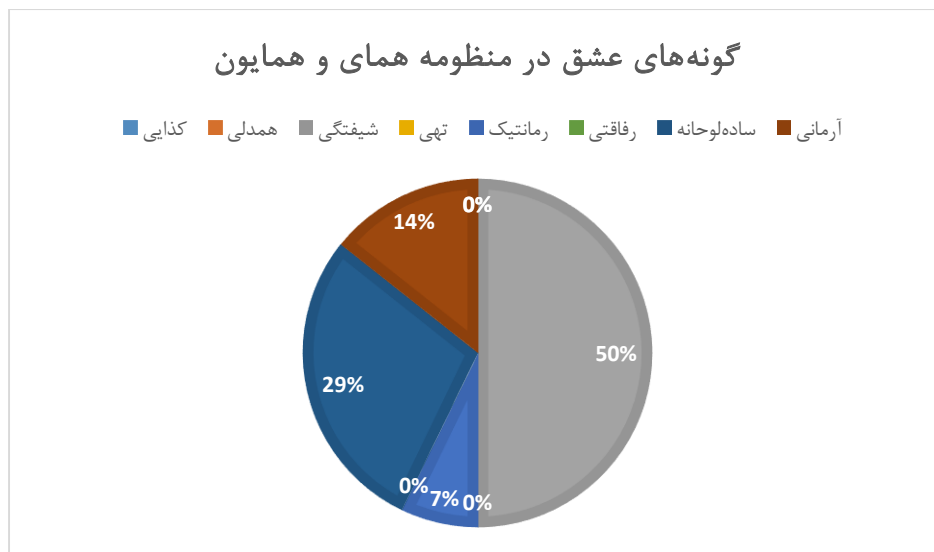
نمودار ۱: بسامد مؤلفه‌های عشق در شخصیت‌های منظومه همای و همایون

جدول ۳: گونه‌شناسی عشق در روابط شخصیت‌های منظومه همای و همایون

شخصیت	همای	همایون	بهزاد	شمسه (نسبت به بهزاد)	شمسه (نسبت به همای)	فهرشاه	فرینوش	نوع عشق
کذایی	-	-	-	-	-	-	-	
همدلی	-	-	-	-	-	-	-	
شیفتگی	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
تهی	-	-	-	-	-	-	-	
رمانتیک	✓	-	-	-	-	-	-	
رفاقتی	-	-	-	-	-	-	-	
ساده‌لوحانه	-	-	✓	✓	-	✓	✓	
آرمانی	✓	✓	-	-	-	-	-	

نمودار ۲: بسامد گونه‌های عشق در شخصیت‌های منظومه همای و همایون

۵- منابع

۱. احمدی، منا؛ خاتمی، احمد (۱۳۹۷). «بازتاب پاره ای از عناصر اساطیری در همای و همایون». فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی. س ۱۴. ش ۵۳. صص ۱۳-۴۰.
۲. استرنبرگ، رابرت جی (۱۳۸۸)، قصه عشق (نگاهی تازه به روابط زن و مرد)، ترجمه علی اصغر بهرامی، تهران: جوانه رشد.
۳. استرنبرگ، رابرت جی (۱۳۸۴)، مقیاس عشق مثلث استرنبرگ، ترجمه و گردآوری حمزه گنجی، تهران: مرکز نشر روان‌سنجی.
۴. استرنبرگ، رابرت جی (۱۳۳۱)، عشق داستان است، ترجمه فرهاد شاملو، تهران: گل شهر.
۵. بالار، مرتضی؛ فرضی، حمیدرضا؛ امانی، رستم (۱۳۹۷). «فرآیند فردیت یابی همای در منظومه همای و همایون بر اساس نظریه تفرد یونگ». فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی. س ۱۴. ش ۵۱. صص ۸۲-۴۹.
۶. برومر، وینسنت (۱۳۹۵). الگوی عشق، ترجمه عبدالمحمد دلخواه. تهران: نگاه معاصر.
۷. پارساپور، زهرا (۱۳۹۴). «بررسی مؤلفه های عشق ورزی قهرمانان داستان خسرو و شیرین نظامی با تکیه بر نظریه مثلث عشق استرنبرگ». مجموعه مقاله های دهمین همایش بین المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، صص ۴۳۵-۴۴۳.
۸. حیدری‌گوجانی، احمد؛ ذوالفقاری، محسن؛ حیدری، حسن؛ امیدعلی، حجت الله (۱۴۰۴). «تحلیل رمان «عشق و چیزهای دیگر» براساس مثلث عشق استرنبرگ». پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۲۳ (۴۴)، ۱۱۷-۱۳۶.

۹. خواجوی کرمانی، ابوالعطا کمال الدین محمود (۱۳۴۸)، *همای و همایون*، تصحیح کمال عینی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۱۰. رحمانی، مریم (۱۳۹۹). «تحلیل داستان ساز و کار عشق در خسرو و شیرین نظامی گنجه ای بر اساس مثلث عشق استرنبرگ». *مجله زبان و ادبیات فارسی*، س ۱۶. ش ۳. صص ۴۰-۴۷.
۱۱. سروش، وجیهه؛ امیری، جهانگیر؛ سلیمی، علی؛ معروف، یحیی (۱۴۰۱)، «روابط عاطفی در دو رمان «أنا أحیا» و «عادت می کنیم» بر اساس نظریه هرم عشق استرنبرگ»، *مجله زبان و ادبیات عربی* - ش ۳۰، صص ۸۴-۹۹.
۱۲. صفا، ذبیح الله (۱۳۷۲). *تاریخ ادبیات ایران*. ج ۳. تهران: فردوسی.
۱۳. عابدی، محمود (۱۳۸۶). «خواجوی کرمانی در آثارش». *پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی (گوهر گویا)*. س ۱. ش ۲. صص ۳۱-۴۶.
۱۴. عزیزفر، امیرعباس؛ کرمی پور، زینب (۱۴۰۰). «دسته بندی و تحلیل بن‌مایه‌های قصه‌ساز در منظومه همای و همایون خواجوی کرمانی». *نشریه متن پژوهی ادبی. دانشگاه علامه طباطبائی*. دوره ۲۵. ش ۸۷. صص ۸-۳۲.
۱۵. فروم، اریک (۱۴۰۲). *هنر عشق ورزیدن*، ترجمه پوری سلطانی، تهران: مروارید. ۱۴.
۱۶. فریدونی، پروانه؛ رزاق‌پور، مرتضی (۱۴۰۱). «بررسی مؤلفه های ادب غنایی در منظومه همای و همایون خواجوی کرمانی» *نشریه متن پژوهی ادبی*. دوره ۲۶. س ۹۴. صص ۲۶۱-۲۹۲.
۱۷. فیشر، هلن (۱۳۹۶). *چرا عاشق می شویم؟ (ماهیت و فرایند عشق رمانتیک)*. ترجمه سهیل سُمی، تهران: ققنوس.
۱۸. قدمیاری، کرمعلی (۱۳۹۲)، «کارکرد عناصر فانتزی در منظومه‌ی غنایی همای و همایون»، *پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان*، س ۱۱، ش ۲۰، صص ۲۳۸-۲۱۷.
۱۹. محمودی، معصومه (۱۳۹۹)، «نظریه عشق استرنبرگ و نقد تطبیقی داستان معاصر»، *نشریه پژوهش‌های بین رشته‌ای ادبی*، ش ۳، صص ۲۹۱-۲۶۰.
۲۰. معلمی، محمد مهدی؛ رزاق‌پور، مرتضی (۱۳۹۶). «نگاهی به تصحیح منظومه همای و همایون به اهتمام کمال عینی». *مجله شعرپژوهی (بوستان ادب) دانشگاه شیراز*. س ۹. ش ۲. پیاپی ۳۲. صص ۱۸۲-۱۶۷.
۲۱. میرهاشمی، سیدمرتضی (۱۳۸۲). «سایه آفتاب (اشاره ای به همای و همایون)»، *مجله ادبیات و زبان‌ها*، ۴۲ و ۴۳، صص ۷۵-۱۰۸.
۲۲. نفیسی، سعید (۱۳۰۷). *نخلبند شاعران: احوال و منتخب اشعار خواجوی کرمانی*. تهران: چاپخانه خاور.

23. Gao, G (2001). "Intimacy passion and commitment in Chinese and us American romantic relationships". *International journal of Intercultural relation*. 25. 329-342.
24. Sternberg, R. J. (1986). "A Triangular Theory of Love." *Psychological Review*. American Psychological Association, Inc. 93(2), 119-135. Doi: 10.1037/0033-295X.93.2.119.
25. Sternberg, R. J. & Barnes, Michel. (1988). "Psychology of love", *Yale University press*, p. 69.